

বেজবৰুৱাৰ জাতীয়তাবোধ : ইয়াৰ

বংগীয় পৃষ্ঠভূমি

শিৱনাথ বৰ্মন

(১)

অসমত জাতীয়তাবোধৰ ইতিহাস সুদীৰ্ঘ নহয়। জনজাতীয়-সামন্তবাদী যুগত ন ন (নতুন নতুন) উৎপাদন কৌশলৰ অভাৱত আমাৰ ৰাজ্যখনৰ সামাজিক অৱস্থা যেতিয়া আছিল নিশ্চল, অৰ্থনৈতিক আত্ম পৰ্যাপ্তি হেতু ভ্ৰমণৰ যেতিয়া (যখন) প্ৰয়োজন নাছিল (ছিল না), তেনে সময়ত (সেই সময়) জাতীয়বাদ আছিল এক অচিনাকি (অচেনা) শব্দ। এটা (একটা) দৃষ্টান্ত। শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ, সকলোৱে জানে, অসমৰ এগৰাকী (একজন) প্ৰাণপুৰুষ। অথচ বিশ্বয়ৰ কথা হ'লেও সত্য, জাতীয়তাবোধৰ ধাৰণা তেওঁৰ (তাঁৰ) আছিল শূন্য। প্ৰায় ত্ৰিশ হাজাৰ পদ ৰচনা কৰা তেওঁৰ লিখনিত অসম ("অচম") শব্দটোৰ মাত্ৰ এবাৰহে (একবাৰই) উল্লেখ আছে। ৰাজ্য অৰ্থত নহয়, আহোম মূলুক অৰ্থতহে।

অসমত জাতীয়তাবোধৰ সূচনা হয় ব্ৰিটিছৰ (ব্ৰিটিশেৰ) আগমনৰ পিছত (পৰে)। অসমৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদ লুণ্ঠনৰ অৰ্থে ব্ৰিটিছে অসমত কল-কাৰখানাৰ সূচনা কৰিলে, ৰাস্তা-পদূলি (ৰাস্তা-ঘাট) উন্নত কৰিলে। ৰাজ্যৰ সুশাসনৰ অৰ্থে অসমলৈ আনিলে চুবুৰীয়া (প্ৰতিবেশী) বংগদেশৰ লোক। এইসকলে অসমত চাকৰি-বাৰুৰি কৰিয়েই নাথাকিল, তেওঁলোকে সমাজত বিস্তাৰ কৰিলে সাংস্কৃতিক, বিশেষকৈ ভাষিক প্ৰভাৱ। ইয়াৰ পৰিণতিস্বৰূপে তেতিয়াৰ শিক্ষিত অসমীয়াসকলৰ মনত অংকুৰিত হয় জাতীয়তাবোধ। আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন, হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা, গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ দিনত ইয়াৰ অংকুৰণ

ঘটিছিল। কিন্তু ই পূৰ্ণ ৰূপত বিকশিত হয় লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ হাতত।

লক্ষ্মীনাথৰ বাল্যকাল আছিল অসমীয়া তথা সমস্ত ভাৰতীয় জীৱনৰ বাবে সংক্ৰান্তিৰ কাল। তেওঁ যেতিয়া (তিনি যখন) চৈধ্য (চোদ্দ) বছৰীয়া কিশোৰ, তেতিয়া (তখন) সম্পাদিত হৈছিল ঐতিহাসিক ইয়াণ্ডাবু চুক্তি। সেইমতে অসমৰ শাসনভাৰ ক্ৰমে ক্ৰমে ব্ৰিটিছৰ হাতলৈ যায়। দেশাধিকাৰ হোৱাৰ পিছত (দেশেৰ শাসক হওয়ার পৰে) ব্ৰিটিছে তেওঁলোকৰ (তাঁদেৰ) বৈজ্ঞানিক প্ৰযুক্তিৰ সহায়েৰে ৰাজ্যখনৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ সন্ধান কৰিবলৈ ধৰিলে (আৰম্ভ কৰলেন)। তেওঁলোকে আৱিষ্কাৰ কৰিলে কয়লা, তেল ইত্যাদি, উপলব্ধি কৰিলে চাহৰ (চা-এৰ) প্ৰচুৰ সত্তাৰনা, এই সম্পদবোৰৰ বিপণনৰ বাবে সাজি উলিয়ালে ন ন বাট-পথ (তেৱি কৰলেন নতুন নতুন ৰাস্তা-ঘাট), ৰাজ্যখনলৈ আনিলে ৰে'ল আৰু ভাপ নাও (বাষ্পচালিত নৌকা)। এইদৰে (এইভাবে) স্বৰ্ঘৰপ্ৰায় সামন্তীয় পৰিৱেশৰ পৰা ৰাজ্যখনে ক্ৰমে ভৰি থ'লেহি (পা ৰাখল) পুঁজিবাদৰ প্ৰথম ঢাপত (ধাপে)।

বাস্তৱ পৰিস্থিতিৰ সলনিৰ লগে লগে (পৰিবৰ্তনৰ সঙ্গ) মানুহৰ মানসিকতাৰো পৰিবৰ্তন ঘটে। ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম নাছিল লক্ষ্মীনাথৰ দেউতাক (পিতা) দীননাথো। অসমখন আহোমৰ দখলত থকা সময়ত দীননাথ আছিল হিন্দুৰ প্ৰাচীন নীতি-নিয়মৰ একান্ত অনুৱৰ্তী। তেওঁ নিতৌ নাম-গুণ গাইছিল (তিনি প্ৰত্যহ নামগান কৰতেন); এবেলা (একবেলা) নহয়,

দুয়োবেলা। নতুন দেশাধিকারসকলৰ আদৰ-কায়দা, তেওঁলোকৰ (তঁদের) ভাষা আদিৰ প্ৰতি তেওঁ পোনতে (তিনি প্ৰথমে) বীতৰাগী আছিল। কিন্তু চিৰস্বাদাৰী (সেৱেস্বাদাৰী) কৰাৰ পিছৰপৰা (পৰ থেকে) তেওঁৰ এই বীতৰাগ ক্ৰমে আঁতৰিছিল (দূৰ হয়ে যায়)। ইংৰাজী ভাষাৰ মোল বুজি (মূল্য বুঝে) তেওঁ নিজেই অলপ-অচৰপ (অল্পস্বল্প) ইংৰাজী শিকিছিল (শিখেছিলেন) আৰু আনকো (অন্যকেও) ইংৰাজী শিকিবলৈ উৎসাহ দিছিল। আনকি (এমন-কি) লখিমপুৰত চাকৰি কৰা কালত এখন ইংৰাজী স্কুলো স্থাপন কৰিছিল তেওঁ।

ব্ৰিটিছে তেওঁলোকৰ নৱ অধিকৃত ৰাজ্যখনৰ ৰাজধানী শিৱসাগৰত পতা নাছিল (স্থাপন করেননি), কিন্তু ইংৰাজী ভাষা সংস্কৃতিৰ সৰ্বাধিক প্ৰভাৱ পৰিছিল শিৱসাগৰত, বহলকৈ ক'ব লাগিলে উজনি অসমত (বিস্তাৰিত ভাবে বলতে হলে উজনি অসমে)। কাৰণ উজনি অসমতে চাহ-তেল-কয়লা আদি উদ্যোগ প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল, স্থাপন কৰা হৈছিল স্কুল-আদালত আদি। এইবোৰ চলাবৰ বাবে (চালানোর জন্য) মানুহ লগা হৈছিল (মানুষ পয়োজন হয়েছিল); কিন্তু এনে (এই ধরনের) শিক্ষণপ্ৰাপ্ত মানুহ অসমত নাছিল। ইফালে (এদিকে) ব্ৰিটিছে তেওঁলোকৰ সৰ্বভাৰতীয় ৰাজধানী কলকাতাত পতাত (কলকাতায় স্থাপন করায়) ইংৰাজী আৰু কাৰিকৰী শিক্ষাৰে শিক্ষিত, আৰু ব্ৰিটিছ প্ৰশাসনৰ তলা-নলা পোৱা (অক্ষিসন্ধি জানা) মানুহ বংগদেশত ওলাইছিল (বেরিয়েছিল) প্ৰচুৰ। সেয়ে অসমত চাকৰি-বাকৰিৰ অভাৱ পূৰণ কৰিবলৈ অসমলৈ জাকে জাকে (ঝাঁকে ঝাঁকে) আগমন ঘটিল বাঙালী মানুহৰ। সোতৰ (সেতেরো) শতিকাত জয়ধ্বজ সিংহৰ দিনৰপৰাই (সময় থেকেই) অসমলৈ বাঙালী লোকৰ সোঁত বৈছিল (স্রোত বয়েছিল) যদিও ই আছিল ধীৰ। কিন্তু উনৈশ শতিকাত ই হৈ পৰিল বাৰিষাৰ সোঁতৰ দৰে খৰতকীয়া (বৰ্ষার স্রোতের মতো ক্ষিপ্ৰ)।

এইখিনিতে মনত ৰখা ভাল, ডাঙৰ ডাঙৰ (বড় বড়) শিল্পোদ্যোগেৰে অসমক লুণ্ঠন কৰিবলৈ বাঙালীসকল অসমলৈ অহা নাছিল (অসমে আসেননি), অহা নাছিল অসমৰ বৃহৎ ব্যৱসায় আদিৰ প্ৰতিষ্ঠাপক হিচাপেও (হিসাবেও)। এনেবোৰ (এই ধরনের) কামত তেওঁলোক পাকৈত নাছিল (তঁরা পারদর্শী ছিলেন না)। তেওঁলোক আহিছিল ঘাইকৈ মজলীয়া

(মাঝাৰি) শ্ৰেণীৰ চাকৰিয়াল আৰু সৰু-সুৰা (ছোটখাটো) দোকানী তথা ব্যৱসায়ী হিচাপেহে। শিক্ষিত বাঙালীসকলৰ বৃত্তি আছিল ঘাইকৈ (প্ৰধানত) শিক্ষকতা আৰু ওকালতি। এনেবোৰ শ্ৰেণীৰ লোক অসমীয়াৰ মাজত (মধ্যে) বৰকৈ নাছিল (বেশি ছিল না)। সেয়ে (সে-কাৰণে) লক্ষ্মীনাথৰ ল'ৰালি কাললৈকে (বাল্যকাল পর্যন্ত) অসমীয়া মধ্যবিত্তৰ তেওঁলোক প্ৰতিদ্বন্দ্বী হৈ উঠা নাছিল। সেই কালত অসমীয়া মধ্যবিত্তৰ সংখ্যা আছিল কম আৰু শিক্ষিতসকলৰ বাবে চাকৰি-বাকৰিৰ বিশেষ অভাৱ নাছিল।

(২)

বাঙালীৰ আগমনে অসমত সৃষ্টি কৰা সমস্যা ৰাজনৈতিক বা অৰ্থনৈতিক নাছিল, ই আছিল ভাষিক। ব্ৰিটিছে অসম অধিকাৰ কৰাৰ পিছত (পরে) ইয়াক বেংগল প্ৰেছিডেন্সীৰ ভিতৰুৱা (অন্তর্ভুক্ত) কৰে। ১৮৩১ চনৰ (সালের) এপ্ৰিল মাহত সমস্ত প্ৰেছিডেন্সীত পাৰ্চীৰ সলনি (ফাৰসিৰ পৰিবৰ্তে) বাংলাক ৰাজ্যভাষা কৰা হয়। প্ৰেছিডেন্সীৰ এটা অংশ হিচাপে অসমতো এই প্ৰথা আৰম্ভ হয় ১৮৩৬ চনত। তেতিয়াৰপৰা (তখন থেকে) বাংলা ভাষা ডেৰকুৰি (দেড় কুড়ি অর্থাৎ তিরিশ) বছৰৰো অধিক কাল ধৰি অসমৰ স্কুল-কলেজৰ ভাষাৰূপে চলিবলৈ লয় (চলতে থাকে)। তেতিয়াৰপৰা বাংলা হৈ পৰে অসমীয়াৰ মাতৃভাষাসদৃশ। এই সময়ছোৱাত অসমত বাংলা ভাষাৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই তেওঁৰ আত্মজীৱনীত লিখিছে,

“তেতিয়া অসমত বঙালী (বাংলা) ভাষাৰ বৰ (বড়) আদৰ আছিল, মাতৃভাষাক সকলোৱে ঘিণাইছিল (ঘৃণা করত)। স্কুলত বঙালী, কাছাৰীত বঙালী, ডেকাবিলাকৰ (যুবক সম্প্ৰদায়ের) আলাপত বঙালী, তেওঁলোকৰ চিঠিতে বঙালীহে চলিছিল। সকলোৱেই বংগিনী বংগীয়াক সংগিনী কৰি লৈছিল। অৱশ্যে ময়ো (আমিও) এই নিয়মৰ বাহিৰ নাছিলো, বংগভাষা মোৰ বুকুৰ কুটুম আছিল।”

১৮৭২ চনত বাংলা ৰাজ্যভাষাৰূপে অসমৰপৰা উঠি যায়। কিন্তু অসমীয়া পাঠ্যপুথিৰ অভাৱৰ বাবে এই ভাষা স্কুলবোৰত বহু বছৰলৈকে চলি থাকে। চলি আছিল বাংলাভাষী শিক্ষকৰ নিয়োগে। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই তেওঁৰ আত্মকথাত নিজৰ স্কুলীয়া জীৱনৰ বিষয়ে লিখিছে এনেদৰে—

“বঙলা ভাষা, বঙলা গান, বঙালীৰ নিচিনাকৈ চুলি কটা,

চুৰিয়া চোলা পিন্ধা (ধুতি-শাট পৰা), মুঠতে (মোট কথা) বঙালী ফেশ্বন আৰু Everything Bengali, অৰ্থাৎ যি কি নহওক (যা-ই হোক-না কেন), সকলো বঙালী, আৰু এই বোগৰ প্ৰকোপ ইমানেই বাঢ়িছিল (এতটাই বেড়েছিল) যে ডাঙৰ ডাঙৰ সত্ৰবোৰত (বড় বড় সত্ৰগুলোতে) সুন্দৰ অসমীয়া ভাওনাৰ লগে লগে (নাট্যাভিনয়ের সঙ্গে সঙ্গে) ভাওনাৰ নাট বচৌতা (নাটক রচয়িতা) সন্ত-মহন্তসকলে বাৰে বাংকৰা (ড্ৰেটপূৰ্ণ) বঙলা ভাষা এটা ৰচি, ভাওনা কৰি নিজক গৌৰৱান্বিত আৰু দৰ্শকক সুখী বিবেচনা কৰিছিল।”

তেওঁ আৰু কৈছে,

“সেই কালৰ দেশাধিকাৰসকলৰ বিপৰীত বুদ্ধিৰ বলত বঙলা ভাষাক আমাৰ বিদ্যালয়বোৰত শিকোৱা হৈছিল (শেখানো হত), অসমীয়াৰ আচল মাক (আসল মা) অসমীয়া ভাষাই বৰুৱাণিতহে ঠাই পাইছিল (আঁস্তাকুড়ে স্থান পেয়েছিল), আৰু বিদেশীনা বাংলা ভাষাই আইৰ ঠাই (মায়েৰ স্থান) অধিকাৰ কৰি লৈ অসমীয়াবোৰৰ মুখত মাতৃস্তনৰ সলনি ফিডিং বটল অৰ্থাৎ গাখীৰ-কল দি (দুধেৰ কল দিয়ে) ‘ভাল কাক ভাল বাক’ (ভালো কাক ভালো কথা) শিকাই (শিখিয়ে) সেইখিনি তেওঁৰ সৈতে গিলি খাই (তাঁৰ সঙ্গে গিলে খেয়ে) মিলি যাবলৈ কৈছিল।”

ওপৰৰ উক্তিটোত ‘সেই কালৰ দেশাধিকাৰসকলৰ বিপৰীত বুদ্ধিৰ বলত’ বাক্যাংশ মন কৰিবলগীয়া। পিছৰ কালত সৃষ্টি হোৱা বাঙালী ‘আমোলাৰ যড়যন্ত্ৰ তত্ব’ৰ ফান্দত বেজবৰুৱাই ভৰি দিয়া নাছিল (পা দেননি)। অসমত বাংলা ভাষা চলাৰ কাৰণ ব্ৰিটিছ দেশাধিকাৰসকলৰ বিপৰীত বুদ্ধি বুলি তেওঁ ঠিকেই বুজিছিল।

অসমত বাংলা ভাষাৰ যেতিয়া প্ৰবৰ্তন হয় তেতিয়া তাৰ বিৰুদ্ধে অসমীয়া বিদ্বৎ সমাজৰ এষাৰো মাত শুনা নগৈছিল (একটোও কথা শোনা যায়নি), আন্দোলন আদি কৰাৰ কথাতো বাদেই। কিয়নো (কেননা) সেই কালত কি ভাষিক, কি সামাজিক— সকলো দিশতে অসম আছিল এক মৰামুঁজা (মুমূৰ্ব) অৱস্থাত। এফালে (একদিকে) মোৱামৰীয়া বিদ্রোহ আৰু মানৰ আক্ৰমণ, আনফালে কলেৰা, কলাছ্বৰ আদি মহামাৰী— এই সকলোবোৰে অসমীয়া মানুহক ছলা-কলা খুৱাইছিল (অতিষ্ঠ কৰে তুলেছিল)। গুণাভিৰাম বৰুৱাই আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ জীৱনীত লিখা মতে অসমীয়া

মানুহৰ সংখ্যা তেতিয়া কমি প্ৰায় আধা হৈছিল। অসমীয়া ভাষাৰ অৱস্থাও আছিল তথৈৱচ। অসমীয়া সাহিত্যৰ গৌৰৱময় বৈষ্ণৱ যুগটোৰ কাহানিবাৰী (বহু আগেই) অন্ত পৰিছিল, ইফালে (এদিকে), তাৰ ঠাই ল’ব পৰা (নেওয়ার উপযুক্ত) নতুন যুগ এটা জন্ম পোৱা নাছিল তেতিয়া পৰ্যন্ত। বাংলা ভাষাৰ প্ৰভাৱ ইমানেই বেছি (এতই বেশি) আছিল যে আমাৰ বৌদ্ধিক মহলে বাংলা ভাষাত কথাতো পাতিছিলেই (বলতেনই), আনকি নিজৰ ভাব প্ৰকাশৰ বাবেও আশ্ৰয় লৈছিল বাংলা ভাষাৰ। সমাচাৰ চন্দ্ৰিকা, সমাচাৰ দৰ্পণ আদি বাংলা কাকতত তেওঁলোকে চিঠি-পত্ৰ আৰু প্ৰবন্ধ-কবিতা প্ৰকাশ কৰিছিল। হলিৰাম ঢেকিয়াল ফুকনে তেওঁৰ ‘আসাম বুৰঞ্জী’ (‘আসামেৰ ইতিহাস’) লিখিছিল বাংলা ভাষাত, তেওঁৰ পুত্ৰ আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনে ‘অসমীয়া ল’ৰাৰ মিত্ৰ’ যদিও অসমীয়াত লিখিছিল, ব্ৰেকষ্ট’নৰ বিখ্যাত আইনৰ পুথিখন তেওঁ কিন্তু ইংৰাজীৰপৰা ভাঙনি (অনুবাদ) কৰিছিল বাংলালৈহে। মণিৰাম দেৱানে তেওঁৰ ‘বুৰঞ্জী বিবেক ৰত্ন’ ৰচনা কৰিছিল বাংলামিশ্ৰিত অসমীয়া ভাষাত।

ব্ৰনছন, ব্ৰাউন প্ৰমুখ্যে মিছনেৰীসকলৰ (মিশনাৰিদের), আৰু আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনকে ধৰি একাংশ মুষ্টিমেয় অসমীয়া লোকৰ চেষ্টাত বাংলা ভাষাৰ হেঁচাত চেপা খাই থকা (চাপে পিষ্ট হয়ে থাকা) অসমীয়া ভাষা জননীয়ে লাহে লাহে উশাহ ল’ব পৰা হৈছিল (ধীৰে ধীৰে শ্বাস নিতে পাবছিল)। হেমচন্দ্ৰ-গুণাভিৰামৰ চেষ্টাত ভাষা মাতৃগৰাকীয়ে বল গোটেইছিল (বল সঞ্চয় করেছিল), তথাপি অসমীয়া ৰাজ্য ভাষা হোৱাৰ পিছতো শিক্ষাৰ মাধ্যমৰ বিশেষ সলনি (পৰিবৰ্তন) হোৱা নাছিল। মিছনেৰীসকলে ঠায়ে ঠায়ে অসমীয়া মাধ্যমৰ স্কুল খুলিছিল সঁচা (সত্য), কিন্তু পুৰণি স্কুলবিলাকত বাংলা মাধ্যমেই চলি আছিল। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই বিদ্যাৰম্ভ কৰিছিল বাংলা মাধ্যমৰ এনে এখন (এইৱকম একটা) স্কুলতে। আত্মজীৱনীত তেওঁ লিখিছে—

“প্ৰথমতে মোক বঙলা মাধ্যমৰ স্কুলত নাম লগাই দিয়া হ’ল— একেবাৰেই তৃতীয় শ্ৰেণীত (পৰৱৰ্তী কালৰ অষ্টম শ্ৰেণীত। সেই কালত শ্ৰেণীবিলাক ওভোতাকৈ (বিপৰীতভাবে) গণা হৈছিল, এতিয়াৰ দশম শ্ৰেণী আছিল তেতিয়াৰ প্ৰথম শ্ৰেণী, এতিয়াৰ প্ৰথম শ্ৰেণী আছিল তেতিয়াৰ দশম শ্ৰেণী।) সেইকালত অসমীয়া ভাষাটো এটা

স্বতন্ত্রবীয়া ভাষা নহয়, বৰং বঙলা আখৰেৰে এটি হোৱাছা
মাত (ট্ৰেটিপূৰ্ণ বাগ্‌ভঙ্গি) — এই ভ্ৰমৰ বশৱৰ্তী হৈ গৰ্ভৱমেটে
অসমত অসমীয়া লোকৰ নিমিত্তে আদৰ্শ বিদ্যালয় নাম দি
ছাত্ৰবৃত্তি পাছ (পাশ) কৰিবলৈ বঙলা স্কুলবোৰ পাতি দিছিল
(স্থাপন কৰেছিল)। আমাৰ শিৱসাগৰতো ইংৰাজী স্কুলৰ
ওচৰতে (কাছকাছি) শাৰী পাতি এনেকুৱা মিছা দাবীৰে ‘আদৰ্শ
বংগ বিদ্যালয়’ নামেৰে বৰ ঘৰ, বৰ মেজ (টেবিল), চকী-বেঞ্চ
লৈ অসমীয়া কুমলীয়া ল’ৰাৰ কুমলীয়া (কোমল বালকেৰ
কোমল) মনৰ ওপৰত ঘেঁহু পিহা যাঁতৰ নিচিনা (গম-পেয়া
জাঁতৰ মতো) বঙলা ভাষাৰ যাঁত এখন (জাঁতা একটা) ঘৰঘৰ
কৰে, ঘূৰাই আছিল (ঘোৱানো হত)। সেই স্থানতে প্ৰথমতে
মোৰ প্ৰবেশ ঘটিল।”

(৩)

ব্ৰিটিছে কলিকতাত তেওঁলোকৰ ৰাজধানী পতাত শিক্ষা-
সাহিত্য সকলোতে চহৰখন (শহৰটা) ভাৰতৰ স্নায়ুক্ষেত্ৰত
পৰিণত হৈছিল আৰু বাঙালীসকল হৈ পৰিছিল এটা গৰ্বিত
জাতি। চাকৰি-বাকৰি কৰিবলৈ যিসকল বাঙালী অসমলৈ
আহিছিল, তেওঁলোকৰ অধিকাংশই মনত এক উচ্চমন্যতাৰ
ভাব মনত পুহি (পুষে) ৰাখিছিল। আদৰ্শ বংগীয় বিদ্যালয়ত
পঢ়া কালত লক্ষ্মীনাথে উমান পাইছিল (অনুমান কৰেছিলেন)
এনে মনোভাবৰ। এটা সৰু (ছোট) ঘটনাৰ কথা তেওঁ তেওঁৰ
আত্মজীৱনীত উল্লেখ কৰিছে। এবাৰ তেওঁৰ পেট কামোৰাত
(কামড়ানোয়) তেওঁ ছুটি বিচাৰি স্কুলখনৰ হেডপণ্ডিত তাৰক
বাবুৰ ওচৰলৈ গ’ল। তাৰক বাবুৱে তেতিয়া— লক্ষ্মীনাথৰ
ভাষাত—

“আমাৰ কোমল (আতপ) চাউল ভোজনৰ বিষয়ে অনেক
ৰসিকতা কৰি এটা বুজন বিধৰ (বড় ধৰনেৰ) বজুতা শুনাই
দিলে। কাৰণ তেওঁৰ সুযোগ উপস্থিত যে মোৰ ছুটিৰ দৰ্শাস্ত
কৰা কাৰণটো পেট কামোৰণি আছিল। পণ্ডিত বাবুৰ বজুতাৰ
অস্তত মোৰ মনত খেলাইছিল যে কি লাজৰ কথা, কি ‘শৰম’
কৰিবৰ কথা, যে আমি অসমীয়াবোৰে কোমল চাউল খোৱাৰ
নিচিনা আনে হঁহা কাম কৰোঁহঁক (আমরা অসমীয়াৰা আতপ
চাল খাওয়ার মতো অন্যেৰ হাস্যোদ্ৰেককাৰী কাজ কৰি)।
অৱশ্যে এই কাৰণটো পেট কামোৰণি নহয়। কাৰণটো হেড
পণ্ডিতৰ বজুতাৰ ফলত হোৱা জাতীয় দৃষ্টান্তৰ নিমিত্তে
আত্মগ্লানিৰ কামোৰণি।”

আদৰ্শ বংগীয় বিদ্যালয়ত এবছৰমান পঢ়াৰ পিছত
লক্ষ্মীনাথে শিৱসাগৰৰ ইংৰাজী স্কুলত নাম লগায়। স্কুলৰ
ছেকেণ্ড (সেকেণ্ড) মাষ্টৰগৰাকী আছিল, লক্ষ্মীনাথৰ ভাষাত,
“দীৰ্ঘকাল অসম প্ৰবাসী বঙালী। কিন্তু আশ্চৰ্যৰ বিষয় যে তেওঁ
এষাৰো অসমীয়া কথা ক’ব নাজানিছিল।”

উষাৰঞ্জন ভট্টাচাৰ্যই তেওঁৰ ‘ৰবীন্দ্ৰনাথ আৰু অসম’ গ্ৰন্থৰ
এঠাইত লিখিছে, “এচাম (একাংশ) বঙালীৰ জাতাভিমাণে
অসমীয়া আৰু বঙালীৰ মাজত যে তিক্ততাৰ সৃষ্টি কৰাত
দুৰ্ভাগ্যজনক ভূমিকা লৈছিল সেই কথা স্বীকাৰ কৰিব লাগিব।”

এই দিশত লক্ষ্মীনাথৰ উদাহৰণ আমি দিলোৱেই।
তেওঁৰো আগত বলিনাৰায়ণ বৰাই তেওঁৰ ‘মো’ আলোচনীত
(পত্ৰিকায়) লিখিছিল—

“বঙালী মানুহে অসমীয়াক অসভ্য জাতি যেন ভাবে,
বঙালীক লগ পালে (সঙ্গ পেলৈ) অসমীয়াৰ লগ নিবিচাৰে
(সঙ্গ চায় না)। এনে অৱস্থাতো কেনেকৈ অসমীয়াৰ সৈতে
বঙালীৰ সন্ত্ৰাৰ হ’ব! অসমত বঙালীৰ মাজত কিবা জানি
এজনো (মধ্যে বোধহয় একজনও) নাই যি অসমীয়া কথা
ভালকৈ ক’বলৈ পাৰে।”

সেইবুলি পাহৰিলে নচলিব (তাই বলে ভুললে চলবে না)
যে লক্ষ্মীনাথ কিংবা বলিনাৰায়ণ— এজনো বাঙালী বিদেশী
নাছিল। দুয়ো বিয়া কৰাইছিল সন্ত্ৰাস্ত বাঙালী পৰিয়ালত
(পরিবारे)। লক্ষ্মীনাথে ঠাকুৰ পৰিয়ালত বিয়া কৰাইছিল,
বলিনাৰায়ণ আছিল তেতিয়াৰ বংগদেশৰ বিখ্যাত অৰ্থনীতিবিদ
ৰমেশ চন্দ্ৰ দত্তৰ জোঁৱায়েক (জামাই)। সেই কালত অনেক
অসমীয়া আৰু বাঙালী পৰিয়ালৰ মাজত বৈবাহিক সম্পৰ্ক
স্থাপন হৈছিল। গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ পুতেক জ্ঞানদাভিৰাম আৰু
জীয়েক (কন্যা) স্বৰ্ণলতা দুয়োৰে বিয়া হৈছিল বাঙালী
পৰিয়ালত। বাঙালীৰ আত্মাভিমানৰ বাবে সাধাৰণ অসমীয়া
আৰু সাধাৰণ বাঙালীৰ মাজত মাজে মাজে খুট খুট লাগিছিল
যদিও অভিজাত পৰিয়ালবোৰ ইয়াৰপৰা মুক্ত আছিল।
অভিজাত অসমীয়াই সচৰাচৰ বাংলাত কথা কৈহে ভাল
পাইছিল— ঠিক আজিৰ অভিজাত অসমীয়াই ইংৰাজী কৈ
ভাল পোৱাৰ দৰে।

(৪)

এইখিনিত ক’ব লাগিব, এনে অনেক বাঙালীও আছিল
যিসকলে অসমক আপোন কৰি লৈছিল আৰু বাঙা কৰিছিল

অসমৰ উন্নতি। উনৈশ শতিকাৰ জনদিয়েক ব্যক্তিৰ নাম এই সন্দৰ্ভত উল্লেখ কৰিব পাৰি। জম্বেজয় দাস আছিল বংগদেশৰ মানুহ। তেওঁ অসমলৈ আহি গুৱাহাটীৰ কলেজিয়েট স্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষক হয়হি। তেওঁ পিছত নগাঁৱলৈ বদলি হয়। তাত তেওঁৰ (সেখানে তাঁর) বাঙালী পত্নীগৰাকীৰ মৃত্যু হোৱাত তেওঁ এগৰাকী অসমীয়া ছোৱালী (মেয়ে) বিয়া কৰায় আৰু নগাঁৱতে নিগাজীকৈ (স্বায়ীভাবে) থাকিবলৈ লয়। তেওঁ অসমীয়া ভাষাত পাঠ্যপুথি লিখিছিল। কলেজিয়েট স্কুলত থকা কালত আনন্দৰাম বৰুৱা, বলিনাৰায়ণ বৰা, শিৱৰাম বৰা, জালনুৰ আলি আহমেদ আদি পৰৱৰ্তী কালৰ বিখ্যাত লোকসকল তেওঁৰ ছাত্ৰ আছিল। বুৰঞ্জীবিদ সূৰ্যকুমাৰ ভূঞাই তেওঁক অসমৰ ‘মেথিউ আৰ্নল্ড’ বুলি অভিহিত কৰিছে।

প্ৰায় একে সময়তে গুৱাহাটীৰ নৰ্মাল স্কুলত আছিল দুগৰাকী (দুজন) বাঙালী শিক্ষক— ব্ৰজপতি বন্দ্যোপাধ্যায় আৰু জয়ন্ত চক্ৰৱৰ্তী। দুয়ো অসমীয়া ভাষাত পাঠ্যপুথি লিখিছিল। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ‘আচাম নিউচ’ কাকতত (‘আসাম নিউজ’ কাগজে) ব্ৰজপতিৰ পুথিৰ সমালোচনা ওলাইছিল বৈৱিৰ্যেছিল। জয়চন্দ্ৰৰ বিষয়ে তেওঁৰ প্ৰাক্তন ছাত্ৰ, শিশু সাহিত্যিক ধনাই বৰাই এইবুলি মন্তব্য কৰিছে যে “কোনো বঙালীয়ে অসমীয়া ভাষাৰ বিৰুদ্ধে মন্তব্য কৰিলে তেওঁ তাৰ ঘোৰ প্ৰতিবাদ কৰিছিল।”

আৰু এগৰাকী বিশিষ্ট বাঙালীৰ নাম এই সন্দৰ্ভত মনলৈ আহে। তেওঁ হ’ল গোপাল চন্দ্ৰ দে। তেওঁ কোনো স্কুলৰ শিক্ষক নাছিল। সুকবি নলিনীবালা দেৱীক তেওঁ ঘৰত পঢ়াইছিল। তেওঁ ভালেমান (বেশ কয়েক) বছৰ ধৰি গুৱাহাটীৰ কাৰ্জন হলৰ (এতিয়াৰ নবীন চন্দ্ৰ বৰদলৈ ভৱনৰ) পুথিভঁৰালী (গ্ৰন্থাগাৰিক) হিচাপে কাম কৰিছিল। কনকলাল বৰুৱা আৰু ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ লগ লাগি (সঙ্গে একত্ৰে) তেওঁ ‘সাবিত্ৰী-সত্যবান’ নাটক অসমীয়া ভাষাত ৰচনা কৰিছিল। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ বাসগৃহত যিখন ফলক আজিও আছে, সেইখন স্থাপনৰ তেওঁৰেই আছিল মূল ব্যক্তি।

বেজবৰুৱা যুগৰ আৰু এজন বাঙালী ব্যক্তিৰ নাম নকলে আলোচনাটো আধৰুৱা (অসম্পূৰ্ণ) হৈ ৰ’ব। তেওঁ হ’ল চন্দ্ৰমোহন গোস্বামী। চৰকাৰী শিক্ষক হিচাপে তেওঁ গুৱাহাটী, শিৱসাগৰ, কোহিমা আদি তেতিয়াৰ অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত আছিল। তেওঁ ইমানেই (এতটাই) দক্ষ শিক্ষক আছিল যে

তেওঁৰ অধীনত পঢ়াৰ উদ্দেশ্যে পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱাই ছাত্ৰকালত লখিমপুৰৰ পৰা গৈ কোহিমা পাইছিলগৈ। আনন্দৰাম বৰুৱা, বলিনাৰায়ণ বৰা আদিৰপৰা আৰম্ভ কৰি লক্ষ্মীনাথ-পদ্মনাথ পৰ্যন্ত পৰৱৰ্তী কালৰ অনেক খ্যাতিমন্ত লোক তেওঁৰ ছাত্ৰ আছিল। অসমীয়া ভাষা বাংলা ভাষাৰ অপভ্ৰংশ— সেই কালৰ অনেক বাঙালীৰ দৰে এনে ভ্ৰান্ত ধাৰণা তেওঁৰো আছিল। কিন্তু বাঙালী ভেমৰপৰা (শ্ৰাঘা থেকে) তেওঁ আছিল মুক্ত। এই বাবে (জন্য), তদুপৰি তেওঁৰ উৎকৃষ্ট শিক্ষণ প্ৰণালীৰ বাবেও, অসমীয়া-বাঙালী সকলো ছাত্ৰৰপৰা তেওঁ শ্ৰদ্ধা আৰু সমাদৰ লাভ কৰিছিল। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই তেওঁৰ আত্মজীৱনীত এই ব্যক্তিগৰাকীৰ একাধিকবাৰ উল্লেখ কৰিছে। এঠাইত তেওঁ লিখিছে—

“বিদ্যাৰ গৌৰৱত চন্দ্ৰমোহন গোস্বামী পূৰ্ণিমাৰ জেন (চাঁদ) যেন আছিল। তেওঁ আমাৰ অশেষ ভক্তি আৰু শ্ৰদ্ধা আকৰ্ষণ কৰিছিল। কলেজৰ শিক্ষা সাং কৰি (সাঙ্গ করে) সংসাৰত সোমাই (প্ৰবেশ করে) বিষয়ী হৈয়ো যেতিয়াই (যখনই) অসমলৈ গৈছো, বা যেতিয়াই কলিকতাত গোস্বামী ডাঙৰীয়াৰ (মহাশয়ৰ) লগত মোৰ দেখা হৈছে, তেতিয়াই (তখনই) তেওঁৰ ওচৰত (তাঁৰ কাছে) মোৰ ভক্তিপূৰ্ণ মূৰ দৌ খাইছে (মাথা নত হয়েছে)। তেওঁৰো পুৰণি (পুৰনো) ছাত্ৰ মোৰ প্ৰতি অশেষ স্নেহ থকাৰ নিদৰ্শন পাইছিলো। ‘জোনাকী’, ‘বাঁহী’ত ওলোৱা (‘বাঁশি’-তে প্ৰকাশিত) মোৰ লেখা পঢ়ি তেওঁ আমোদ পাইছিল আৰু সেইবোৰৰ বিষয়ে মোৰ আগত মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিছিল। মোৰ বিয়াৰ কিছুদিন পিছত তেওঁৰে সৈতে এবাৰ মোৰ কলিকতা চহৰত দেখা হৈছিল। তেওঁ fatherly way অৰ্থাৎ বাপেকে-পুতেকক উপদেশ দিয়াৰ দৰে মোক কৈছিল— ‘ঠাকুৰবাড়ীত তুমি বিয়া কৰাই ভাল কৰিলা। মই বৰ সন্তোষ পাইছো। তেওঁলোকৰ পৰিয়াল (পৰিবার) বংগদেশত বৰ aristocratic (সম্ভ্ৰান্ত)। সেইবুলি তুমি তেওঁলোকৰ আগত তিলমানো দীনতা অনুভৱ কৰা প্ৰকাশ নকৰিবা। কাৰণ এইটো মনত ৰাখিবা যে তেওঁলোকৰ দেশত তেওঁলোক বংশ-গৌৰৱত যেনেকৈ ডাঙৰ (বড়), তোমাৰ দেশত তুমিও তেনেকুৱা (তেমনই)।’ মই অশ্ৰুপূৰ্ণ লোচনেৰে মূৰ দৌৱাই (মাথা নিচু করে) তেওঁৰ কথাৰ মৰ্ম অনুভৱ কৰি appreciation জনালো।”

১৮৮৩ চনত (সালে) লক্ষ্মীনাথে কুৰিটকীয়া (কুড়ি টাকার) এটা বৃত্তি পাই শিৱসাগৰৰ চৰকাৰী হাইস্কুলৰ পৰা এণ্ট্ৰেল পৰীক্ষা পাছ কৰে। তেওঁ উচ্চ শিক্ষার্থে কলকাতালৈ যাবলৈ মন মেলিলে। সেই কালত কলকাতাত পঢ়াটো আছিল অসমৰ প্ৰতিজন মেধাবী ছাত্ৰৰ সপোন (স্বপ্ন)। অৱশ্যে এই সপোনৰ পৰস্পৰা দীঘলীয়া নাছিল। ব্ৰিটিছে দেশ অধিকাৰ কৰাৰ আগলৈকে কলকাতা চহৰৰ (শহৰেৰ) অস্তিত্বই নাছিল, ই আছিল তিনিখন গাঁওৰ সমষ্টি মাত্ৰ। ব্ৰিটিছে কলকাতা চহৰ স্থাপন কৰি ইয়াত ৰাজধানী পাতিলে; ১৮৫৮ চনত ইয়াত প্ৰেচিডেন্সী কলেজ স্থাপিত হ'ল, প্ৰায় লগে লগে (সঙ্গে সঙ্গে) চহৰখনত আৰু অনেক কলেজ গঢ়ি উঠিল। ভাৰতৰ সকলো প্ৰান্তৰপৰা ছাত্ৰ ইয়ালৈ পঢ়িবলৈ ইচ্ছা কৰিছিল। সেইসকলৰ ভিতৰত লক্ষ্মীনাথো আছিল এজন।

লক্ষ্মীনাথে কলকাতালৈ আহিবলৈ ইচ্ছা কৰিলে হয়, কিন্তু ইয়াত বিধি পথালি দিলে তেওঁৰ দেউতাকে (বাধা দিলে তঁৱৰ পিতা)। দীননাথৰ দুই পুত্ৰ গোবিন্দ আৰু গোলাপ (লক্ষ্মীনাথৰ ককায়েক (বড় ভাই) ইতিমধ্যে কলকাতাত পঢ়ি 'চাহেব' ('সাহেব') হৈছিল, দেউতাকৰ সামন্তীয় প্ৰায় আদৰ্শ এজনেও লোৱা নাছিল (একজনও প্ৰহৰণ কৰেননি)। গোবিন্দ বিলাতী শিক্ষাৰ পক্ষপাতী হৈ উজনি (উজান) অসমৰ ঠায়ে ঠায়ে ইংৰাজী মাধ্যমৰ স্কুল খুলিলে, গোলাপে ডাক্তৰ হৈ খ্ৰীষ্টান ধৰ্ম ল'লে আৰু জীৱনৰ সৰহভাগ (বেশিৰভাগ) কাল ভাৰতৰ বাহিৰত কটালে।

লক্ষ্মীনাথো কলকাতালৈ গৈ বিজতৰীয়া (বিজাতীয়) হ'ব বুলি দেউতাকে শংকা কৰিছিল। লক্ষ্মীনাথৰ ভাগ্য ভাল, গোবিন্দ চন্দ্ৰকে ধৰি তেওঁৰ আন এজন ককায়েকে টানি কৰা অনুৰোধত (গোবিন্দচন্দ্ৰ সহ তঁৱৰ আৱেকজন দাদাৰ সনিৰ্বন্ধ অনুৰোধে) লক্ষ্মীনাথক কলকাতালৈ পঠাবলৈ দেউতাক (পিতা) অৱশেষত সৈমান (গৱৰাজি) হ'ল। দেউতাকৰ পূৰ্ব বন্দৰস্ত অনুসৰি লক্ষ্মীনাথ কলকাতীয়া মেচত নাথাকি থাকিবলৈ ল'লে কালীঘাটৰ হালদাৰ উপাধিধাৰী এটা ব্ৰাহ্মণ পৰিয়ালৰ লগত (পৰিবাৰেৰ সঙ্গে)। এয়াই আছিল বাঙালী মানুহৰ আদৰ-কায়াদাৰ লগত লক্ষ্মীনাথৰ প্ৰথম পৰিচয়। ব্ৰাহ্মণ পৰিয়ালৰ সৈতে (সঙ্গে) তেওঁক খোৱা হৈছিল কিয় (তাকৈ ৰাখা হয় কেন)? ইয়াৰ কাৰণ, লক্ষ্মীনাথে তেওঁৰ

আত্মজীৱনীত লিখিছে— “যাতে মই অসমীয়া ছাত্ৰৰ মেচত থাকি (ছাত্ৰদেৱ মেস-এ থেকে) জাত ৰূপে মোত অৱতাৰ হোৱা শিশুটিক মই বধ কৰিব নোৱাৰোঁ (আমাৰ জাত না-যায়)।” ইমানেই আছিল সেই কালত জাত-পাতৰ প্ৰভাৱ।

হালদাৰ পৰিয়ালৰ লগত থাকি লক্ষ্মীনাথে ৰিপন কলেজত নাম লগালে। তেওঁ থকা ঠাইৰপৰা কলেজখন আছিল অনেক দূৰ, এনেয়েও হালদাৰৰ ঘৰৰ খোৱা-বোৱা তেওঁ ভাল পোৱা নাছিল (এমনিতেও হালদাৰেৰ বাড়িৰ খাওয়াদাওয়া তঁৱৰ ভালো লাগেনি)। সবাতোকৈ ডাঙৰ (সবচেয়ে বড়) কথা, তেওঁক কলকাতালৈ অহা-নহাক লৈ (আসা না-আসা নিয়ে) দেউতাকে ভালেদিনলৈ (অনেকদিন পর্যন্ত) মন স্থিৰ কৰিব নোৱাৰাত (না-পাৱায়) তেওঁৰ নাম লগোৱাত পলম হৈছিল (ভৰ্তি হতে দেৱি হয়); কলেজৰ পাঠ্যক্ৰম ইতিমধ্যে বহু দূৰ আগ বাঢ়ি গৈছিল (এগিয়ে গিয়েছিল)। লক্ষ্মীনাথে ইয়াৰ লগত ফেৰ মাৰিব পৰা নাছিল (এৱ সঙ্গে প্ৰতিযোগিতায় জয়ী হতে পাৱেননি)। সাত-পাঁচ গুণি (ভেবে) কলকাতাত দুমাহমান (দু-মাসেৰ মতো) থাকিয়েই তেওঁ ঘৰলৈ গুচি আহিল (বাড়িতে ফিৰে আসেন)।

শিৱসাগৰৰ ঘৰত কিছুদিন লটং-পটংকৈ (ভ্যাগাবন্ডেৰ মতো) থকাৰ পিছত লক্ষ্মীনাথ পুনৰ কলকাতালৈ আহে। এইবাৰ তেওঁ নাম লগালে চিটী (সিটি) কলেজত। দেউতাকৰ জাত-পাতৰ কথালৈ নাভাবি তেওঁ এইবাৰ থাকিবলৈ ল'লে কলেজৰ ওচৰৰে এটা মেচত (কাছাকাছি একটা মেস-এ)। চিটী কলেজত দুবছৰ পঢ়ি তেওঁ তাৰপৰা এফ এ (পৰৱৰ্তী কালৰ আই এ, এতিয়াৰ উচ্চতৰ মাধ্যমিক কলা) পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হয়। তেওঁ এইবাৰ জেনেৰেল এছেম্বলী ইনষ্টিটিউশ্যন (পৰৱৰ্তী কালৰ স্কটিছ চাৰ্ছ কলেজ)ত বি এ পঢ়িবলৈ লয় আৰু যথা সময়ত তাৰপৰা স্নাতক উপাধি লয়। ইয়াৰ পিছত তেওঁ উকীল হ'বলৈ মন মেলি (হওয়ৱ বাসনায়) আইন কলেজত, লগতে ইংৰাজী বিষয়ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণীতো নাম লগায়। কিন্তু আইনৰ পৰীক্ষাত অনুত্তীৰ্ণ হোৱাত তেওঁ পঢ়া এৰে (ত্যাগ কৰেন) আৰু ব্যৱসায় কৰিবলৈ মনস্থ কৰে।

(৬)

কলেজত পঢ়া কালত বিভিন্ন বাঙালী লোকৰ লগত লক্ষ্মীনাথৰ চিনা-পৰিচয় (চেনাজানা) হৈছিল নিশ্চয়, যদিও কাৰো লগতে তেওঁ ঘনিষ্ঠ হোৱাৰ দৃষ্টান্ত পাবলৈ নাই।

‘অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি সাধিনী সভা’ৰ কাম-কাজত, লগতে বন্ধুবৰ চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ ‘জোনাকী’ৰ কাম-কাজত তেওঁ ব্যস্ত আছিল। বাঙালী মানুহৰ লগত তেওঁ মিলামিচাতে নকৰিছিলেই (মেলামেশা তো কৰেনইনি), বৰং সাধাৰণ বাঙালীৰ সংগৰপৰা তেওঁ নিজক আঁতৰাইহে (সৱিয়ে) ৰাখিছিল। ইয়াৰ কাৰণ তেওঁৰ বাঙালী বিদ্বেষ নাছিল, আছিল তেওঁৰ চাহাবিয়ানা (সাহেবিয়ানা)। সেই কালত তেওঁ আচাৰ-ব্যৱহাৰ সকলোতে আছিল চাহাবী ঢঙৰ মানুহ। ‘আপুনি কি কৰে, দৰমহা কিমান (বেতন কত) পায়’—সাধাৰণ বাঙালীয়ে প্ৰথম চিনাকিতে (পৰিচয়ে) কৰা এনে ধৰণৰ ‘গাঁৱলীয়া’ (গ্ৰাম্য) প্ৰশ্নত তেওঁ বিৰক্ত হৈছিল। আত্মজীৱনীৰ এঠাইত তেওঁ লিখিছে যে ‘এজন বাঙালী ভদ্ৰলোকৰ মুখত এনে প্ৰশ্ন শুনি’ তেওঁক ‘কিলাবলৈ কেইবাবাৰো উঠাও মনত আছে (তাকে কয়েকবাৰ কিলানোৱা ইচ্ছা হওৱাৰ কথাও মনে আছে)।’ ইয়াৰ এটা হাঁহি উঠা (হাসি-ওঠা) পৰিণতিও তেওঁ আত্মজীৱনীত উল্লেখ কৰিছে। এবাৰ তেওঁৰ প্ৰিয় বন্ধু হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ সৈতে তেওঁ কৰ’বলৈ যাবলৈ বুলি (কোথাও যাওৱাৰ জন্য) ৰে’লগাড়ীত উঠিল।

“মোৰতো উৎকৃষ্ট চাহাবী মূৰ্তি”, তেওঁ লিখিছে, “সিজনো তথৈৱচ। সেই দেখি মই ৰে’লগাড়ীৰ ভিতৰত থকা বাঙালী সহযাত্ৰী দুজনৰে সৈতে এষাৰো নকলোৱেই (সঙ্গে একটা কথাও বলিনি)। গোস্বামীও প্ৰিয় বন্ধুৰ নেতৃত্বত নিস্তদ্ধ।”

ওৰে ৰাতি (সৱাৱাত) ৰে’লগাড়ীত গৈ গৈ পুৱা (সকালে) এটা ষ্টেচনত (একটা ষ্টেশনে) তেওঁলোক ৰ’লগৈ (তঁৱা নামলেন)। তেওঁলোকে বাহিৰলৈ চাই (চেয়ে) দেখে, তেওঁলোকে যিটো ষ্টেচনত নামিব খুজিছিল (যে-ষ্টেশনে নামতে চেয়েছিলেন) বহু আগতেই সেইটো পাৰ হৈ আহিছে। ৰে’লত নিবোকা চামোন হৈ বহি নাথাকি (চুপচাপ বসে না-থেকে) বাঙালী ভদ্ৰলোক দুজনৰ লগত কথা পতা হ’লে এনে নহ’লহেঁতেন (সঙ্গে কথাবাতা বললে এ-ৰকম হত না)। লক্ষ্মীনাথে লিখিছে, “মোৰ উগ্ৰ চাহাবীয়ে (চাহাবিয়ানোই) এই প্ৰথম ঢকা খালে (ধাক্কা খেল)। মোৰ শিক্ষা হ’ল কি নহ’ল নুবুজিলো। কিন্তু হোৱাটো উচিত আছিল।”

ডেকা (যুবক) কালৰ চাহাব (সাহেব) লক্ষ্মীনাথে সাধাৰণ বাঙালীৰ লগত বিশেষ কাৰণ নহ’লে কথা নাপাতিছিল (বলতেন না)। কিন্তু ইংৰাজীৰ লগতে বাংলা সাহিত্য তেওঁ

পঢ়িছিল প্ৰচুৰ। আৰম্ভণি অৱস্থাতে বাংলা ভাষাতে কবিতা ৰচি তেওঁ বাংলা সাহিত্যত নাম ৰখি যাব খুজিছিল (ৱেখে যেতে চেয়েছিলেন)। এবাৰ ‘ৰংগলাল চট্টোপাধ্যায়’ নাম লৈ (নিয়ে) তেওঁ বাংলা ভাষাত দুটা প্ৰেমৰ পদ্য লিখি সেই দুটা দুখন বাংলা কাকতলৈ পঠিয়াই দিলে। কিন্তু কবিতা দুটা প্ৰকাশ নহয়হে নহয়। অৱশেষত তেওঁৰ ধৈৰ্যৰ বান্ধ ভাগি গ’ল (বাঁধ ভেঙে গেল), কবিতা দুটা হয় প্ৰকাশ কৰিবলৈ, নহয় সেই দুটা ঘূৰাই পঠিয়াবলৈ তেওঁ সম্পাদক দুজনলৈ চিঠি লিখিলে। এজনৰপৰা উত্তৰ আহিল, ‘আপনাৰ কবিতাটি প্ৰকাশেৰ অযোগ্য। ফেৱৎ পাঠালাম।’ আনজন আছিল বেছ (বেশ) ৰসিক। তেওঁ উত্তৰ দিলে, ‘আপনাৰ কবিতাটি আমাৰ ওয়েস্ট পেপাৰ বাস্কেটে যত্নপূৰ্বক ৱেখে দিয়েছি। সেখান থেকে তুলে নিয়ে আপনাৰ কাছে পাঠানো কষ্ট হ’ল, পাৱালাম না। ক্ষমা কৰবেন।’

বাংলা ভাষাত সাহিত্য চৰ্চাৰ এয়ে আছিল লক্ষ্মীনাথৰ প্ৰথম আৰু শেষ প্ৰচেষ্টা। সেই বুলি (তাই বলে) বাংলা ভাষাত তেওঁ নিলিখাকৈ থকা নাছিল (না-লিখে থাকেননি), কিন্তু লিখিছিল ঘৰুৱা চিঠি-পত্ৰতহে। পত্নী-কন্যা আৰু বন্ধুবৰ্গলৈ তেওঁ সচৰাচৰ বাংলা ভাষাতে চিঠি-পত্ৰাদি লিখিছিল, লিখিছিল পদ্যাদিও।

(৭)

চাহাব (সাহেব) লক্ষ্মীনাথে ‘জোনাকী’ কাকতত (পত্ৰিকায়) অসমীয়া সাহিত্য চৰ্চা কৰি থকাৰ সময়তে বংগদেশৰ বিখ্যাত ঠাকুৰ পৰিয়ালত তেওঁৰ বিয়া ঠিক হয়। পত্নী আছিল, সকলোৰে জানে, ৰবীন্দ্ৰনাথৰ ককায়েক (দাদা) হেমেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ কন্যা প্ৰজ্ঞাসুন্দৰী দেৱী। এই বিয়াত বহাৰ ক্ষেত্ৰত (বসাৰ ক্ষেত্ৰে) লক্ষ্মীনাথে তেওঁৰ পিতৃ পৰিয়ালৰ লগত বিশেষ আলোচনা কৰিছিল বুলি মনে নধৰে (বলে মনে হয় না)। ককায়েক গোবিন্দই তেওঁৰ বাবে বেলেগ ছোৱালী (তঁৱাৰ জন্য অন্য মেয়ে) ঠিক কৰিছিল। ইফালে (এদিকে), লক্ষ্মীনাথৰ বিয়াৰ আগে আগে তেওঁৰ পিতৃ দীননাথে গংগা স্নান কৰিবলৈ কলকাতালৈ আহেঁতে (আসায়) তেওঁৰ লগত অহা সৰু পুতেক (তঁৱাৰ সঙ্গে আগত ছোট ছেলে) লক্ষ্মণৰ আকস্মিকভাৱে মৃত্যু হয়। দীননাথ বিয়াত উপস্থিত নাছিল—হয়তো পুত্ৰৰ শোকত, হয়তো এই কাৰণতো যে লক্ষ্মীনাথে অসমীয়া ছোৱালী বিয়া নকৰালে, বিয়াত হোমো নুপুৰিলে

(যজ্ঞও করলেন না)। বিয়া হৈছিল ব্রাহ্ম ৰীতি মতে যিটো আছিল তেওঁৰ শহুৰেকৰ (শ্বশুৱেৰ) পৰিয়ালৰ ধৰ্ম। লক্ষ্মীনাথে নিজৰ বিয়াৰ বিষয়ে বিশেষ বৰ্ণনা কৰি যোৱা নাই। কিন্তু লক্ষ্মীনাথৰ বিয়াখনত তেওঁৰ দেউতাক (তাঁৰ পিতা) খুব সন্তুষ্ট আছিল যেন নালাগে (ছিলেন বলে মনে হয় না)।

ঠাকুৰ পৰিয়ালৰ লগত বিবাহ আছিল লক্ষ্মীনাথৰ জীৱনৰ, ক'বলৈ গ'লে (বলতে গেলে), এটা দিশ পৰিৱৰ্তনৰ কাল। বিয়াৰ আগতে তেওঁ অ. ভা. উ. সা.ৰ লগত (অসমীয়া ভাষা উন্নতি সাধিনী সভাৰ সঙ্গে) ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত আছিল, 'জোনাকী'ত তেওঁ প্ৰবন্ধ-পাতিও লিখিছিল। কিন্তু তেতিয়ালৈকে (তখন পৰ্যন্ত) তেওঁৰ জাতীয়তাবোধ তীব্ৰ আছিল যেন নালাগে (ছিল বলে মনে হয় না)। ইয়াক তীব্ৰ কবি তুলিলে, খুব সম্ভৱ, ঠাকুৰ পৰিয়ালৰ লগত তেওঁৰ বৈবাহিক সম্বন্ধই। কথাখিনি লক্ষ্মীনাথে তেওঁৰ আত্মজীৱনীত নিজে বহুলাই কৈছে (বিস্তাৰিত ভাবে বলেছেন)।—

“শহুৰৰ ঘৰৰ (এই) সাহিত্যিক মহিলা আৰু পুৰুষসকলে অসমীয়া ভাষা আৰু বঙলা ভাষাৰ পাৰ্থক্য আৰু বঙলা ভাষাৰ শ্ৰেষ্ঠত্বৰ বিষয় লৈ লাহে লাহে (ধীৰে ধীৰে) মোৰ সৈতে তৰ্কত প্ৰবৃত্ত হ'বলৈ ধৰিলে। তেওঁলোকেই আগ বাঢ়ি আহি (তাঁৱাই এগিয়ে এসে) মোক তৰ্ক-যুদ্ধত সুমাই ল'লে (ঢুকিয়ে নিলেন)। অগত্যা মই সোমাবলগীয়াত পৰিলো (আমাকেও প্ৰবেশ করতে হল)। যদিও এনে unpleasent অৰ্থাৎ অপ্ৰীতিকৰ কাৰ্যত সোমাবৰ মোৰ মন সমুলি নাছিল (প্ৰবেশে আমাৰ একেবাৰেই ইচ্ছা ছিল না)। তেওঁলোকে ভাবিছিল, পূৰ্ব বংগৰ ভাষা যেনেকৈ (যেমন) নদীয়া-শান্তিপুৰৰ কলিকতীয়া ভাষাৰ এটা বেবেৰিবাং (আবোলতাবোল) অৱস্থা বা দুৰৱস্থা, অসমীয়া ভাষাও তেনে (সেইৱকম)। তেওঁলোকৰ ইচ্ছা, মই অসমীয়া ভাষাৰ হকে (পক্ষে) চেপ্তা চৰিত্ৰ ত্যাগ কৰি বংগ ভাষাৰ উন্নতি কামনাত লাগি যাওঁ। তাৰ গুৰিত (মূলে) এনে এটা ভাব আছিল যে তেওঁলোকৰ পৰিবাৰভুক্ত জেঁৰাই (জামাই) মই (আমি) যেন সম্পূৰ্ণ বঙালী হৈ যাওঁ। কিন্তু লাহে লাহে তেওঁলোকে দেখিবলৈ পালে যে ইংৰাজীত কবৰ নিচিনা 'They have caught a Tartar in me,' মই অজীণ পাতকী ('অজীণ পাতকী'-ৰ অৰ্থ, যে কারো সঙ্গে খাপ খাওয়াতে পারে না) হৈ দেখা দিলো। তেওঁলোকৰ সুখৰ সপোনত ব্যাঘাত ঘটিল। মই তেওঁলোকক নিৰাশ কৰিলো। মোৰ সাজ-

পাৰে (সাজপোশাক) তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ পৰিয়ালত প্ৰচলিত সাজ-পাৰৰ নিচিনা (মতো) কৰিবলৈ চেপ্তা কৰিছিল। তাতো মই তেওঁলোকক নিৰাশ কৰিলো। অসমীয়া ভাষাৰ হকে মোৰ হাতত ডাঙৰ ৰামটাঙোন (বড় খুঁটি) দেখি তেওঁলোকৰ মন ভাগি গ'ল (ভেঙে গেল)।”

‘ববিকাকা’ই অৰ্থাৎ খুড়া শহুৰ ৰবীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰে পৰিয়ালৰ আন আন সদস্যৰ তৰ্কাতৰ্কিবোৰত ভাগ লোৱা নাছিল। পিছে এদিন পৰিস্থিতি এনে হ'ল যে শহুৰ-জেঁৰাইৰ মাজত লাগিল এক তৰ্কযুদ্ধ। দিনচেবেক ধৰি ইয়াৰ (কয়েকদিন ধৰে এৰ) প্ৰভাৱ চলি আছিল। কিছুকাল পিছত শহুৰ ৰবীন্দ্ৰনাথে ‘ভাৰতী’ আলোচনীত (পত্ৰিকায়) ‘ভাষা-বিচ্ছেদ’ নামৰ এটি প্ৰবন্ধ লিখিলে। ইয়াৰ প্ৰতিবাদত ‘অসমীয়া ভাষা’ নামেৰে লক্ষ্মীনাথৰো এটা প্ৰবন্ধ ওলাল (প্ৰকাশিত হল)। শহুৰ-জেঁৰাইৰ মসিয়ুদ্ধৰ এটা সময়ত অন্ত পৰিছিল। জেঁৰাইৰ কাম-কাজে ৰবীন্দ্ৰনাথৰ মনত কিছু বেজাৰ দিছিল নিশ্চয়। এবাৰ জেঁৰায়েকক তেওঁ কৈছিল (একবাৰ জামাইকে তিনি বলেছিলেন), ‘তোমৰাই আসামকে বাৰ করে দিয়ে বাংলা ভাষাৰ পৰিসৰ কমিয়ে দিলে। বই লিখে ছাপা করতে প্ৰযুক্তকৰদেৱ আৰ উৎসাহ থাকে কোথায়!’

অৱশ্যে পৰৱৰ্তী কালত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ মত সলনি হৈছিল (পৰিৱৰ্তিত হয়েছিল), তেওঁৰ মনোভংগী প্ৰসাৰিত হৈছিল সংকীৰ্ণ জাতীয়তাবাদৰপৰা উদাৰ জাতীয়তাবাদলৈ, আনকি (এমন-কি) আন্তৰ্জাতীয় পৰ্যায়লৈ। লক্ষ্মীনাথৰ মৃত্যুত তেওঁ লিখিছিল—

“ভাৰতবৰ্ষেৰ প্ৰত্যেক প্ৰদেশে তাৰ আপন ভাষাৰ পূৰ্ণ ঐশ্বৰ্য উদ্ভাসিত হইলে তবেই পৰম্পৰেৰ মध्ये নিজের শ্ৰেষ্ঠ অৰ্থেৰ দান-প্ৰতিদান সাৰ্থক হইতে পাৰিবে এবং সেই উপলক্ষেই শ্ৰদ্ধা সমন্বিত ঐক্যেৰ সেতু প্ৰতিষ্ঠিত হইবে। জীৱনে লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ এই সাধনা অতদ্ৰিত ছিলো, মৃত্যুৰ মধ্য দিয়া তাহাৰ এই প্ৰভাব বল লাভ কৰুক, এই কামনা কৰি।”

(৮)

ৰবীন্দ্ৰনাথ আছিল ব্যতিক্ৰম। তেওঁৰ লেখাত বা কথা-বতৰাত অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰতি ব্যংগ বা বিদ্বেষৰ চোক নাছিল (তীক্ষ্ণতা ছিল না)। ভাটী বয়সত (পৰিণত বয়সে) তেওঁ

কেবল বাংলা ভাষাৰ নহয়, ভাৰতৰ প্ৰতিটো ভাষাৰ বিকাশ সাধন হোৱাটো বাঞ্ছা কৰিছিল। কিন্তু লক্ষ্মীনাথৰ শত্ৰুবেকৰ ফালৰ (শ্বশুৱেৰ দিক্ৰ) আন যিসকল মানুহ আছিল, অসমীয়া ভাষাটোক লৈ তেওঁলোকে বেছ ব্যংগ-কৌতুক কৰাৰ কথা লক্ষ্মীনাথে নিজেই আত্মকথাত লিখিছে। ইয়াৰ প্ৰতিক্ৰিয়া তেওঁ প্ৰকাশ কৰিছিল তেওঁৰ অন্যান্য লেখাতো। বিয়াৰ তিনি (তিন) বছৰৰ পিছত অ. ভা. উ. সা. সভাত তেওঁ ‘অসমীয়া ভাষা’ শীৰ্ষক এলানি (একগুছ) বক্তৃতা দিছিল। তাৰ ঠাঠাইত বাঙালীসকলৰ ভাষিক গ্ৰাসৰ মনোবৃত্তি সম্পৰ্কে তেওঁ লিখিছিল—

“কোন হিচাপে যে বঙলা ভাষাটোক আমাৰ ভাষা অৰ্থাৎ অসমীয়া ভাষা এৰি বঙলা ভাষা ল’বলৈ কয় আমাৰ চুটি বুদ্ধিৰে তাক বুজি পাব নোৱাৰো (ক্ষুদ্ৰ বুদ্ধিতে তা বুঝতে পাৰি না)। অলপ পৰিশ্ৰম কৰি তেওঁলোকে (তঁৱা) ভাষা-বিজ্ঞান শাস্ত্ৰৰ দুপাত চাৰিপাত লুটিয়াই চাই (উলটেপালটে দেখেন) যেন, কোন ভাষাৰ বিভিন্নতা কি কি কথাৰ দ্বাৰা হয় আৰু কি কি বিষয়ৰ ওপৰত সি নিৰ্ভৰ কৰে তাক বুজি পাব। বৃথা অহংকাৰ পৰিহাৰ কৰি, এখুদমান (একটুখানি) কষ্ট স্বীকাৰ কৰি যদি তেওঁবিলাকে অসমীয়া ভাষা সাঁচাৰ্চিকৈয়ে শিকিবলৈ (সতিসতাইই শিখতে) চেষ্টা কৰে, তেন্তে (তাহলে) আমি নিশ্চয়কৈ ক’ব পাৰোঁ (বলতে পাৰি) যে তেওঁবিলাকে নিজৰ অবিম্ব্যকাৰিতা, অনভিজ্ঞতা আৰু অসাৰতা দেখি আপোনা-আপুনি অনুতাপিত আৰু লজ্জিত হ’ব।”

কথাখিনি দেখাত কঠোৰ, আনকি (এমন-কি) ধ্ৰেমমিশ্ৰিত যেন লাগিব পাৰে (মনে হতে পাৰে); দৰাচলতে (প্ৰকৃতপক্ষে) ই আছিল অসমীয়া ভাষাটোৰ স্বৰূপ বুজিব নোখোজা (বুঝতে না-চাওয়া) বাঙালীসকলৰ প্ৰতি তেওঁৰ প্ৰেমপূৰ্ণ অভিমান। সাধাৰণভাৱে বাঙালীৰ প্ৰতি তেওঁৰ তিক্ততা নাছিল, চন্দ্ৰমোহন গোস্বামীকে ধৰি অনেক বাঙালীৰ প্ৰতি তেওঁৰ অসীম শ্ৰদ্ধা আছিল। তেওঁ নিজে সেইকালৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ বাঙালী পৰিয়ালৰ লগত বৈবাহিক সম্বন্ধ স্থাপন কৰিছিল। ভাষা বিষয়ক বিতৰ্কই পৰিয়ালটোৰ কোনো সদস্যৰ লগত ব্যক্তিগত প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ (ফেলোৱা) দৃষ্টান্ত পোৱা নাযায়। তেওঁ প্ৰায়বোৰ ঘৰুৱা (অধিকাংশ ঘৰোৱা) চিঠি-পত্ৰ বাংলাতে লিখিছিল— তেওঁৰ বাঙালী বিদ্বেষ থকা হ’লে এনে চিঠি তেওঁ নিলিখিলেহেঁতেন (লিখতেন না)।

সবাতোকৈ ডাঙৰ (সবচেয়ে বড়) কথা, অসমত বাংলা ভাষা প্ৰবৰ্তনৰ মূলত বাঙালী আমোলাৰ যড়যন্ত্ৰ, এই যি ভ্ৰান্তিপূৰ্ণ ‘তত্ত্ব’ হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী, পদ্মনাথ গোহাঞিবৰুৱা প্ৰমুখ্যে তেওঁৰ বন্ধুসকলে সূচনা কৰিছিল আৰু যিটোৱে বহু কাললৈকে অসমীয়া-বাঙালীৰ মাজত তিক্ততাৰ সৃষ্টি কৰি আহিছিল, লক্ষ্মীনাথ সেই ‘তত্ত্ব’ৰ পক্ষপাতী নাছিল। আমি জানো, লক্ষ্মীনাথ চৰকাৰী চাকৰিয়াল নাছিল, তেওঁ আছিল স্বাধীচিঠীয়া (স্বাধীনচেতা) মনৰ লোক। সেইবাবেই তেওঁ চৰকাৰী চাকৰি নকৰি ব্যৱসায়ত ধৰিছিল, হেমচন্দ্ৰ-পদ্মনাথৰ দৰে ব্ৰিটিছক অসন্তুষ্ট কৰি চাকৰি হেৰুওৱাৰ (হাৱানোৱা) ভয় তেওঁৰ নাছিল। গতিকে (সুতৰাং) অসমত বাংলা ভাষা প্ৰচলনৰ আচল (আসল), কাৰণ তেওঁ কিন্তু ক’ব পাৰিছিল নিৰ্ভীকভাৱে। তেওঁ বুজিছিল, বেলি ডুব নোযোৱা (সূৰ্য না-ডোবা) সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠাপক ব্ৰিটিছক কেইটামান বাঙালী কেৰাণী-মহৰীয়ে (-মুখ্ৰি) ফুচুলাই (ফুসলিয়ে) অসমত বঙালী ভাষাক প্ৰবৰ্তন কৰাটো মাথিয়ে হাতীক হেচুকিওয়াৰ দৰে (হাতিকে মাছৰি ঠেলা মৱাৰ মতো) কথা। শাসনৰ সুবিধাৰ বাবে ব্ৰিটিছে অসমত বাংলা ভাষা প্ৰবৰ্তন কৰিছিল বুলি লক্ষ্মীনাথে উপলব্ধি কৰিব পাৰিছিল। অ. ভা. উ. সা. সভাত দিয়া বক্তৃতা এটাত তেওঁ কৈছিল,—

“অসমৰ কমিছনাৰ (কমিশনাৰ) কৰ্ণেল হপকিন্সচনৰপৰা আৰম্ভ কৰি চীফ কমিছনাৰ ৰাৰ্ড (ওআৰ্ড) চাহাবলৈকে আসাম গভৰ্নমেণ্টৰ অসমীয়া ভাষাৰ বিৰুদ্ধে টোকন (লাঠি) ধৰি আহিবলৈ ত্ৰুটি কৰা নাই। গভৰ্নমেণ্টে মহা ভ্ৰমত পৰিয়েই এসময়ত অসমীয়া ভাষা খেদি বঙলা ভাষা সুমুৱাবলৈ যথেষ্ট চেষ্টা কৰি বিষম ফল উৎপন্ন কৰিছিল। সেই চেষ্টাৰ ফলস্বৰূপে খিচিৰি (খিচুড়ি) ভাষা লিখা মাজে-সময়ে (মাবেমধ্যে) আমাৰ ক’ববাত (কোথাও-কোথাও) দেখা যায়।”

বেজবৰুৱাৰ যুগটো আছিল অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ ওপৰত, আন নালাগে (শুধু তা-ই নয়) অসমীয়া আদব-কায়দা, ধৰ্ম-সংস্কৃতি আদিৰ ওপৰতো, বাঙালী আধিপত্যৰ যুগ, বেজবৰুৱাৰ ভাষাত ক’ব লাগিলে Everything Bengaliৰ যুগ। শিৱসাগৰত স্কুলত পঢ়া কালত, তেওঁ কিছুমান বাঙালী শিক্ষকৰ বাঙালী অহমিকা দেখা পাইছিল, কিন্তু ই তেওঁৰ মনোজগতৰ ওপৰত বিশেষ প্ৰভাৱ পেলাব পৰা নাছিল (ফেলতে পাৰেনি)। তেওঁ উচ্চ শিক্ষাৰ্থে কলকাতাত থকা

কালতো বাঙালীৰ উচ্চাখিকাবোধে তেওঁক বৰকৈ স্পৰ্শ কৰিব পৰা নাছিল যেন লাগে। তেওঁ চাহাবী ধৰণ-কৰণ ভাল পাইছিল আৰু নিজৰ চাহাবী প্ৰীতিৰ বাবে সৰ্বসাধাৰণ বাঙালীৰপৰা তেওঁ নিজকে আঁতৰাই (সৱিয়ে) ৰাখিছিল। বাংলা সাহিত্যৰ প্ৰতি তেওঁৰ অনুৰাগ আছিল, বাঙালী ছদ্মনাম লৈ বাংলা ভাষাত সাহিত্য চৰ্চা কৰাৰ কথাও ভাবিছিল। অসমীয়া ৰীতি-নীতিৰ প্ৰতিও যে তেওঁৰ খুব আগ্ৰহ আছিল তেনে নহয়। অসমীয়া হিন্দু ৰীতি-নীতিৰে বিয়া নকৰাই তেওঁ বিয়া কৰাইছিল তেওঁৰ ককা শহুৰেকে (দাদাশ্বশুৱ) প্ৰচাৰ কৰা ব্ৰাহ্ম পদ্ধতিৰেহে। মহাপুৰুষীয়া (মহাপুৰুষ শংকৰদেব প্ৰবৰ্তিত বৈষ্ণবীয়া) পৰিবেশত তেওঁ ডাঙৰ-দীঘল (বড়) হৈছিল, কিন্তু শংকৰ-মাধৱৰ প্ৰতি তেওঁ আকৰ্ষিত হৈছিল বিয়াৰ পিছতহে। বিয়াৰ আগলৈকে কোট-পটলুঙেই তেওঁৰ প্ৰধান সাজ আছিল।

লক্ষ্মীনাথৰ জীৱন চৰিত অনুধাৱন কৰিলে ভাৱ হয়, তেওঁৰ জাতীয়তাবোধ, বাংলাত ক'ব লাগিলে, 'পাকাপোক্ত' হৈ উঠিছিল তেওঁৰ বিয়াৰ পিছতহে। বিয়াৰ পিছত তেওঁৰ পত্নীৰ সম্বন্ধীয় মানুহবোৰে তেওঁৰ 'অসমীয়াত্ব'ক লৈ ব্যংগ-কৌতুক কৰিছিল, অসমীয়া ভাষা বাংলা ভাষাৰে এটা হেনগুচা মাত বুলি হাঁহিছিল (একটা ক্ৰটিপূৰ্ণ ৰূপ বলে হাসতেন), মুঠতে Everything Bengaliৰ নিদৰ্শন তেওঁ শহুৰৰ ঘৰতে পাইছিল। লক্ষ্মীনাথে ভাষাক লৈ শহুৰৰ ঘৰৰ এনে আচৰণৰ বিৰোধিতা কৰিছিল, কিন্তু জোঁৱাই হিচাপে তেওঁৰ প্ৰতিবাদৰ কণ্ঠ উদাত্ত আছিল যেন নালাগে। "তোমৰাই আমাৰ বাংলা ভাষাকে সংকুচিত কৰে আনলে"— খুড়া শহুৰ ৰবিকাকাই কৰা এনে মন্তব্য কিনা প্ৰতিবাদে হজম কৰাৰ কথা তেওঁ আত্মজীৱনীত লিখিছে।

অসমীয়া ভাষাক লৈ কৰা শহুৰৰ ঘৰৰ ঠাট্টা-মস্কৰাবোৰে লক্ষ্মীনাথক নিশ্চয় মনে প্ৰাণে দহিছিল। দহনৰ প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপে নিশ্চয় তীব্ৰ হৈ উঠিছিল তেওঁৰ আত্মসন্মানবোধ তথা জাতীয়তাবোধ। 'তোমাৰ শহুৰ-পৰিয়াল বংগদেশত যেনেদৰে ওখ (উঁচু) তোমাৰ পৰিয়াল তোমাৰ দেশত তেনেদৰে ওখ। ঠাকুৰবাৰীত বিয়া কৰাই তুমি মুৰ দোঁ খুৰাই নাৰাখিবা (মাথা নিচু কৰে ৰাখবে না)।— শিক্ষক চন্দ্ৰমোহন গোস্বামীৰ এনে উক্তি তেওঁৰ নিজৰ আত্মজীৱনীত একাধিকবাৰ উল্লেখ কৰিছে।

লক্ষ্মীনাথৰ ব্যক্তিত্ব আছিল যেন তিনিবিধ (তিন ধৰনেৰ)

ব্যক্তিত্বৰ সমাহাৰ। প্ৰথম হ'ল ইংৰাজী। তেওঁ গ্ৰহণ কৰিছিল ব্ৰিটিছে কঢ়িয়াই অনা (নিয়ে আসা) নব্য আধুনিকতা। নিজৰ ওপৰত, নিজৰ বৌদ্ধিক স্বাধীনতাৰ ওপৰত তেওঁৰ বিশ্বাস, বিশ্বাসতকৈও যুক্তিৰ ওপৰত, পাৰলৌকিক জগততকৈও ঐহিক জগতৰ ওপৰত তেওঁৰ আস্থা আদি ধাৰণা আদি তেওঁ পাইছিল ব্ৰিটিছৰ, বিশেষকৈ ইংৰাজৰপৰা। 'এংলো ইণ্ডিয়ান'ৰ ৰচনাত তেওঁ ইংৰাজক মুদু সমালোচনা কৰিছিল, কংগ্ৰেছৰ মহাসভাতো তেওঁ উপস্থিত আছিল। তথাপি ভাব হয়, নিজৰ 'ইংৰাজত্ব' তেওঁৰ মনৰপৰা আঁতৰাব পৰা নাছিল (তাঁৰ মন থেকে দূৰ করতে পাবেননি)। স্বাধীনতা আন্দোলনত তেওঁ সক্ৰিয়ভাৱে যোগ দিয়া নাছিল— সম্ভৱতঃ ব্যৱসায়ত ব্যাঘাত জন্মিব বুলিয়েই। সেইকালৰ প্ৰায়বোৰ (অধিকাংশ) নব্য শিক্ষিতৰ দৰে তেওঁ (মতো তিনিও) নিজৰ ছোৱালীক (মেয়েকে) ইংৰাজী শিকাইছিল, অকালতে মৃত্যু হোৱা তেওঁৰ জীয়েক (কন্যা) সুৰভিয়ে ইংৰাজী কবিতা মুখস্থ মাতিব (বলতে) পাৰিছিল বুলি তেওঁ প্ৰকাৰান্তৰে গৌৰৱ কৰিছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে তেওঁৰ নিজৰ জীয়েকহঁতক (কন্যাৰে) অসমীয়া, আনকি (এমন-কি) বাংলা ভাষাও শিকোৱা নাছিল (শেখাননি)। এই ক্ষেত্ৰত আধুনিক অসমীয়া অভিজাতৰ লগত (সঙ্গে) তেওঁৰ পাৰ্থক্য দেখা নাযায়।

দ্বিতীয়তে, তেওঁৰ 'বাঙালীত্ব'। তেওঁ সলসলীয়াকৈ (সাবলীলভাবে) বাংলা কোৱাই নহয় (বলাই শুধু নয়), তেওঁ নিজৰ সাহিত্য জীৱনো আৰম্ভ কৰিছিল বাংলা ভাষাত। নিজৰ পত্নী-কন্যালৈ তেওঁ বাংলা ভাষাতে চিঠি-পত্ৰ লিখিছিল।

তৃতীয়তে, তেওঁৰ 'অসমীয়াত্ব'। বিয়াৰ আগলৈকে তেওঁৰ অসমীয়াত্ব দুৰ্বল আছিল যেন লাগে। সাধাৰণ ঘৰৰ অসমীয়া বা বাঙালী ছোৱালী বিয়া কৰোৱা হ'লে বা প্ৰজ্ঞাসুন্দৰীক বিয়া কৰাই তেওঁ অসমলৈ গুচি অহা হ'লে (অসমে ফিৰে এলে) বাঙালীৰ লগত তেওঁৰ অনুৰাগ-বীতৰাগৰ যি দ্বন্দ্ব, তাৰ ঢোক (তীক্ষ্ণতা) হয়তো ক্ৰমে কমি আহিলেহেঁতেন। কিন্তু শহুৰৰ পৰিয়ালৰ লগত ওচৰা-উচৰিকৈ (কাছকাছি) থকাৰ ফলত তেওঁ লাহে লাহে একপ্ৰকাৰ উগ্ৰ অসমীয়া হৈ পৰিল। বাঙালীয়ে অসমীয়াক দিয়া অপবাদৰ বিৰুদ্ধে শুওঁ হাতত টঙালি বান্ধি থিয় হ'ল (কোমৰ বেঁধে দাঁড়ালেন)। অসমীয়াৰ ভাষিক ঐতিহ্যৰ লগত সাংস্কৃতিক-সাহিত্যিক পৰম্পৰালৈ তেওঁৰ চকু গ'ল (তাঁৰ দৃষ্টি গেল)। অসমীয়া ভাষা-সাহিত্য

তেওঁ গভীৰভাৱে অধ্যয়ন কৰিলে, লিখিলে শংকৰ-মাধৱৰ দুখনকৈ জীৱনী। লিখিলে অসমৰ লোক সাহিত্য সম্পৰ্কীয় কিতাপ। কিন্তু মানসিক দ্বন্দ্বৰপৰা তেওঁ ছাগৈ (তিনি বোধহয়) মুক্ত নাছিল জীৱনৰ শেষ বয়সলৈকে। ঘৰত তেওঁ বাংলাত কথা পাতিছিল, ঘৰৰ মানুহৰ লগত বাংলাত চিঠি-পত্ৰ লিখিছিল।

কিন্তু বাহিৰত তেওঁ আছিল অসমীয়া ভাষা ৰক্ষাৰ অতন্ত্ৰ প্ৰহৰী। সকলোবোৰ দিশ চালিজাৰি চাই (বিশ্লেষণ কৰে) তেওঁ একপ্ৰকাৰৰ ভাষিক তথা সাংস্কৃতিক দ্বন্দ্বত ভুগিছিল যেন লাগে। ভাষিক দ্বন্দ্বৰ কথা ইতিমধ্যে কোৱা হৈছে। সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰত একেই কথা। তেওঁ ব্ৰাহ্ম প্ৰথা অনুসৰি বিয়া কৰাইছিল। তেওঁৰ ঘৰত ব্ৰহ্মোপাসনাও চলিছিল। একে সময়তে তেওঁ আছিল অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰতিও একান্ত অনুৰাগী। তাল-খোলৰ মাজেৰে (খোল-করতাল বাজিয়ে) তেওঁ মাজে মাজে তেওঁৰ বাঙালী চুবুৰীয়াক (প্ৰতিবেশীকে) কৰি তুলিছিল চমকিত। অৱশ্যে এইবোৰক দ্বন্দ্ব নুবুলি তেওঁৰ চাৰিত্ৰিক উদাৰতাৰ পৰিচয় বুলি ভবাই যুগুত হ'ব (বলে ভাবাই

যুক্তিসংগত হবে)। মাৰ্কিন কবি ছুইটমেনৰ দৰে তেওঁৰো ছাগৈপেটে পেটে ভাবিছিল (ছুইটম্যানের মতো তিনিও বোধহয় মনে মনে ভেবেছিলেন) — 'I am large, I contain multitudes.'

এই কথা নিশ্চয়কৈ ক'ব পাৰি লক্ষ্মীনাথৰ মানসিকতাৰ প্ৰধান কাৰক আছিল তেওঁৰ যুগৰ বাঙালী সমাজ। অসমীয়া জাতীয়তাবাদৰ নেতাকপে লক্ষ্মীনাথৰ আজি যি পৰিচয় সি এনেয়ে হোৱা নাই (সেটা এমনি-এমনি হয়নি)। তাৰ একাধিক কাৰণৰ ভিতৰত অন্যতম হ'ল, আমাৰ মতেৰে— বাঙালী সমাজৰপৰা, বিশেষকৈ অসমীয়া হোৱা হেতুকে তেওঁৰ শহুৰ বংশৰপৰা তেওঁ সহিব লগীয়া হোৱা ব্যংগ আৰু কৌতুক। ইতিবাচক দিশৰপৰা চাবলৈ গ'লে (দিক থেকে দেখতে গেলে) লক্ষ্মীনাথে ঠাকুৰ পৰিয়ালত বিয়া কৰোৱাটো অসমীয়া জাতিৰ বাবে প্ৰকাৰান্তৰে এক পৰম সৌভাগ্য। বংগীয় পৃষ্ঠভূমি নথকা হ'লে (না-থাকলে) লক্ষ্মীনাথে আজি আমাৰ মাজত যি ৰূপে পৰিচিত, তেনে (তেমন) পৰিচিতি হয়তো আমি নাপালোহেঁতেন (আমরা পেতাম না)। □